

Eesti Kirjandusmuuseum
Tartu Ülikool

Dialog privaatse ja avaliku elu vahel

Inimese ja keskkonna suhete peegeldus pärimuses

Elektrooniline konverents
Täienduskoolituskursus

**18.02. – 18.05. 2002
Tartu 2002**

Tiiu Jaago, Mare Kõiva (koost.)
Lehti Pilt, Liisa Vesik (e-konverents)
Kairika Kärсна, Kristi Salve (tõlketoimetajad)
Andres Kuperjanov (küljendus)

Trükise valmimine on seotud Eesti Teadusfondi grantidega nr 3576 ja 5117.
E-konverents ja täienduskoolitus on seotud sihtfinantseeritavate teadusteemadega “Argikultuuri protsessid ajaloolises ja kaasaegses perspektiivis” TFLAJ0531 ning “Eesti ja sugulasrahvaste folkloor: zanrid, struktuur, tüpoloogia, historiograafia” 0050332s98.

ISBN 9985-867-12-2

© Eesti Kirjandusmuuseum
Tartu Ülikool
autorid

Dialoog privaatse ja avaliku elu vahel Inimese ja keskkonna suhete peegeldus pärimuses

Lühitutvustus: *Käsitletakse inimese ja keskkonna suhet pärimuses folkloristlikust aspektist. Konverentsimaterjalid hõlmavad viit teemat, iga teema sisaldab kaht teadusartiklit, teema kommentaari ja küsimusi ning ülesandeid.*

Käsitletavat teemat on: *Inimene ja koduloom; Hirmud, kadetus, negatiivsed emotsioonid inimeste vahelises suhtluses; Migratsioon: ootused ja tegelikkus; Argipäev ja pöördetked; Kus on kodu?*

Sihtgrupp: *Konverents on suunatud eelkõige üliõpilastele ja kraadiõppuritele. Eelduseks on juurdepääs internetti ja e-maili aadressi olemasolu. Kursusel osalenud saavad soovi korral Tartu Ülikooli avatud ülikooli töendi (kinnitab konverentsist osavõttu) või tunnistuse (sisaldab ka akadeemilist õiendit – seda on vaja juhul, kui soovite oma osavõttu konverentsist kanda ainepunktide hulka). Täienduskoolituskursus vastab Tartu Ülikooli õppekavas kinnitatud ainetele: Perepärimus. FLKN.01.005. 2 ap. Arvestus (Tiiu Jaago); Eesti rahvausund. FLKN.01.066. 2 ap. Eksam (Mare Kõiva).*

Registreeruda hiljemalt 15.02.2002 aadressil: tjaago@ut.ee.

Konverentsi lehekülg avatud registreerunutele 18.02.–18.05.2002.

Juhul, kui soovitakse ainepunkte, on nõuded arvestuseks järgmised:

- (a) rühma- ja individuaaltöö (1.–3. teema)
- (b) individuaaltöö (4.–5. teema)
- (c) kirjalik kokkuvõte (1 lk.).

Rühm (5–10 liiget) moodustub juhuvalikuga konverentsi käigus. Rühmatöö toimub e-keskkonnas (“Rühmatöö” jututoas) 13., 20. ja 27.03.2002 kell 10.15–11.45, individuaaltööd esitatakse “Foorumis” jooksvalt, lõpptähtaeg on 17. aprill. Kirjalik kokkuvõte esitatakse hiljemalt 6. maiks.

Hindame artiklite läbitöötamise täpsust, väidete ja vastuväidete esitamise oskust, loomingulisust.

Info:

Tiiu Jaago, TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool, tel (7) 375 214; e-post: tjaago@ut.ee.

Mare Kõiva, KM folkloristika osakond, tel (7) 420 370; e-post: mare@haldjas.folklore.ee.

Sisukord

Tööjuhend	5
1. teema. Inimene ja koduloom	7
13.03.2002.	
Marika Mikkor (Tartu). Minu merisigade elust	9
Henni Ilomäki (Helsingi). Loomad rahva meeles ja rahvaluule keeles	13
2. teema. Inimene ja emotsioonid	19
20.03.2002.	
Emmanuel Habimana & Line Massé (Kanada). Kadeduse avaldumise vormid ja isiksusehäired	21
Ene Vainik (Tallinn). “Kuumaverelised” eestlased. Eestlaste rahvalikust emotsioonikategooriast	29
3. teema. Ränne ja lootused	43
27.03.2002.	
Aivar Jürgenson (Tallinn). Siber – metsik ja kodune. Siberi-eestlaste loodustunnetusest	45
Brigitte Bönisch-Brednich (Göttingen-Wellington). Migratsioon ja jutustus	57
4. teema. Sillad inimeste ja maailmade vahel	64
10.04.2002.	
Maili Vabrit (Tartu). Sünnipäev – endale ja teistele, korduv ja kordumatu	66
Argo Moor (Tartu). Surmateadlikkus: kas juhitud protsess või tarumeeriv kogemus?	74
5. teema. Inimene ja kodu	86
17.04.2002.	
Tiiu Jaago (Tartu). Kodu mõiste muutumisi 20. sajandil	88
Liina Rootalu (Peterburi). Peterburi eestlaste mõtteid kodust	99

Tööjuhend rühma- ja individuaalsete tööde koostamiseks

Järgnev tööjuhend on eelkõige neile, kes soovivad konverentsist osavõtu eest saada ainepunkte, kuid loomulikult on kõik osavõtjad oodatud kaasa mõtlema, arutama ja arvamust avaldama.

Artiklid, millel konverents põhineb, on kättesaadaval nii Tartu Ülikooli õpikeskkonnas WebCT kui ka paberandjal Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule õppetoolis ja Eesti Kirjandusmuuseumis.

Iga teema sissejuhatuses on esitatud küsimused nii rühmatöö ettevalmistamiseks kui ka individuaalseks tööks. Rühmatöö on ette nähtud kolme esimese teema puhul. Individuaalne töö on vaja esitada kõigi viie teema kohta. Konverentsi lõpul ootame ka kirjalikku kokkuvõtet. Hindame artiklite läbitöötamise täpsust, väidete ja vastuväidete esitamise oskust, loomingulisust.

Rühmatöö ning arutelud toimuvad WebCT keskkonnas. Juhendi WebCT keskkonnas orienteerumiseks saavad kõik registreerunud koos oma kasutajanime ja salasõnaga. Lähemat informatsiooni leiab alati konverentsi kodulehelt. Selle leiad Tartu Ülikooli kodulehe www.ut.ee alajaotuse “Üksused” allosast e-ülikool. Samast leiad demokursuse, kus saad harjutada WebCT keskkonnas liikumist. Jooksvate probleemidega saab pöörduda otse korraldajate poole.

Rühmatööd

Rühmad moodustatakse registreerunutest juhuvalikuga. Iga rühm saab numbri, mille abil on tema sõnavõttud identifitseeritavad.

Arutelud ja mõttevahetus toimuvad interaktiivses veebipõhises jututoas; räägitust jääb protokoll. Kel varasem kokkupuude sellise meediumiga puudub, võiks enne esimest rühmatööd sellega prooviks tutvuda. Rühmatööd võib teha suvalisest Eestimaa punktist; soovijaile leiavad arvuti kasutamise võimaluse konverentsi organiseerijad.

Iga rühm suhtleb esmalt omavahel ja valib oma seisukohti esitama ühe esindaja, kes saadab ära kollektiivse vastuse ning on “suuvoodriks” järgnevas diskussioonis. Esindaja valikul tasub arvestada arvutikirjaoskust ja sõnastusannet.

Rühmatöö küsimuste vastused on soovitatav ette valmistada individuaalselt, siis sujub kollektiivse vastuse sõnastamine kiiremini; võimaluse korral varuge elektroonilisi vastuseid. Iga teema arutelul moodustatakse rühmadest paarid, mis esindavad ja kaitsevad vastandlikke seisukohti, nii et on vaja valmistuda nii poolt- kui ka vastuseisukohtade kaitsmiseks.

Kõigepealt saadab iga rühm oma vastasrühmale (ja instruktorile) kokkuvõtte oma seisukohtadest ning saab teise poole seisukohtade kokkuvõtte. Kui vastaspoolel on teineteise seisukohtadega tutvunud, avaneb neil võimalus elavas väitluses oma seisukohti kaitsta ja teise poole omi rünnata, seetõttu oleks tark valida tugevad väited ja mõelda läbi oma seisukohtade põhjendused.

Võib diskuteerida ka vabaarutelu teemadel ja vabalt valitud teemadel.

Teemad jäävad foorumis aruteluks avatuks ka pärast interaktiivse kohtumise lõppu.

Rühmatööde arvestuse saab rühmaga interaktiivsetes kohtumistes osalemise eest.

Individuaalsed tööd

Individuaalne töö esitatakse veebikeskkonnas, "Foorumis". Nii tekib iga teema kohta arvamuste kogum, mis peegeldab erinevaid seisukohti. Oma nägemus on vaja esitada kõigi viie teema kohta. Seejärel võid lisada kommentaare ka teiste tööde kohta. Kõigi teemade juures on pakutud välja valimik küsimusi, millel arutleda, kuid vaatluse alla võib võtta ka mõne muu endale huvipakkuva aspekti.

Pikkusest olulisem on sisu, argumentide põhjendatus ning esitamise oskus.

Vaba arutelu teemade juurde kuulub ka neljanda teemaga seostuv joonistamis-ülesanne. Joonistuse võib tuua Eesti Kirjandusmuuseumi valvelauda või Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule õppetooli; kokkuleppel ka muul aadressil. Tegemist ei ole kohustusliku tööga, kuid konverentsi lõpus saab joonistuste kohta tagasisidet. Joonistusi ei kasutata ega avaldata autori nõusolekuta.

Individuaalsed tööd esitatakse jooksvalt, lõpptähtaeg on 17. aprill 2002.

Kirjalik kokkuvõtte konverentsist

Kirjaliku kokkuvõtte eesmärgiks on anda nii osavõtjale kui ka korraldajale võimalus võtta arutletu kokku ja vahendada oma muljeid. Mida uut said teada? Kas mõni su varasem seisukoht muutus? Mis oli kõige üllatavam? Millised probleemid jäid kõlrama, mida tahaksid edasi arutada? Mida pakkusid teiste(ga) jagatud kogemused? Kuidas hindad konverentsi tervikuna?

Kokkuvõtte esitamise tähtaeg on 6. mai 2002.

1. teema

Inimene ja koduloom

Ükskord elas üks lesk mees, tal oli esimesest naesest üks poeg Ants järele jäänud. Ants olli juba karjapoisi-suurune, kui ema ära suri, ja käis ka juba karjas. Karja seas olnud üks suur valget kirja ärg. See ärg olli poisile õige armsaks saanud ja nad olid päris sõbrad juba, nii et poiss iga ommuku pool oma [leiva]kannikat ärjale andis.

Talupoeglikust (pere)pärimusest võib leida tõdemusi, et loomade eest tuleb hoolitseda: inimesed saavad endaga ise hakkama, loomad on aga inimeste võimuses. See oli hädavajalik ajajärgul, mil üks inimeste esmaseid vajadusi – toit – sõltus suuresti loomadest.

20. sajandi esimesel poolel sündinute lapsepõlveteemalistes jutustustes ei ole sugugi haruldane, et lapsepõlve üks keskseid kaaslasi on mänguseltsilisest koer.

Kevadel maikuul 1910 algasime ettevalmistust kolimiseks. Vähe loomi ja kraami suutsime kaasa viia, sest raudteel vedu osutus väga kalliks. Lahkumine oli väga kurb. Õnneks võeti kaasa minu suur koer Kaaru, kes alati oli mu armas sõber ja kelle seljas ma mängisin ratsameest (Virumaal 1905. aastal sündinud mehe 1970. aastal kirjutatud mälestused).

Samas ei peetud loomi praktilise vajaduseta. Kasse ega koeri polnud rohkem kui peremees vajalikuks arvas.

Mis tähendus on koduloomal praegu? Koju igatsetakse eksootilisigi loomi.

Kui linn ei ole loomale sobiv keskkond, kuidas siis tullakse üheaegselt toime sooviga lemmiklooma pidada ja loomade arvukuse kontrolli all hoidmisega? Kuidas saavutatakse kokkulepe traditsiooniliste loomade hulga piiramise võtete ja tänapäeva loomakaitsenõuete vahel?

Marika Mikkor. Minu merisigade elust

Henni Ilomäki. Loomad inimeste meeltes ja rahvaluule keeles

Rühmatöö ülesanded

Leia autorite argumendid, mis kinnitavad

(a) koduloomade vajalikkust,

(b) koduloomade tarbetust tänapäeva (linna)peres.

Sõnasta koduloomade pidamise poolt- ja vastuargumendid.

Arutelu 13. märtsil kell 10–12.

Vaba arutelu teemad (kuni 17. aprillini):

Kuidas suhtud kasside, koerte vm loomade pidamisse linnas?

Kuidas suhtud neisse, kes söödavad kodutuid kasse?

Milliseid kogemusi pakub loomaga/linnuga suhtlemine lapsele?

Kas lemmikloom asendab inimest?

Kui vanal lapsel lubaksid koera võtta?

Milliseid koduloomi ja kui palju sa ise soetaksid?

Mida arvad naabri koerast?

Kas koduloom on staatuse sümbol? Kas oled kuulnud väidet, et edukal mehel peab olema kolm asja – BMW, beib ja buldog?

...

Pühendan oma kassi Intsu ja oma tütre Marie merisea mälestusele.

Ühel pühapäeval 1999. aasta aprillis läksin ma Tõrvandi metsa hulkuma. Kohtasin seal sisalikku, kes pärast pikemaajalist piiramist soostus mulle pildistamiseks poseerima. Meenus minu elu esimene kohtumine sisalikuga nelja-aastasena: «Isa, vaata, väike krokodill!» Järgmisel päeval palus Mare Kõiva kirjutada mul artikli kirjandusmuuseumi noorteadurite kevadkonverentsile. Kirjutasingi, aga mitte konverentsi, vaid selle sialiku pärast. Et ma polnud enam noor, võisin konverentsil osaleda vaid virtuaalselt, s.t kirjutus riputati netti. Sealse arutelu vastukajad minuni ei jõudnud.

Elu kesksemad sündmused sünd, abiellumine ja surm puudutavad meid kõiki. Kuid elu algus ja lõpp on muudetud tänapäevaks meditsiiniliseks nähtuseks, tabuks, millega otseselt puutuvad kokku vaid asjaosalised ise ning meedikud, ja sedagi haiglasente vahel.¹ Hoopis sagedamini kogetakse elu alguse ja lõpu imet koduloomade puhul. Paljudel meist on jutustada lugu oma neljajalgse sõbra kaotusest ning sellega kaasnenud tõelisest leinast, mis tänapäeval puudutab inimest vahel valusamalt kui kusagil kaugel elava ja võõraks jäänud sugulase surm. Lapsed puutuvad matustega sageli kokku eelkõige seoses loomadega, olen kuulnud paljudelt tuttavatelt lugusid lapsepõlves leitud surnud hiirekesele või linnukesele korraldatud matustest. Kui aga on tegu oma armastatud loomaga, on tseremoonia arvatavalt läbimõeldum ja pidulikum.

SURM

Kord helistati mulle *Maalehest* ja paluti minult kui matusekombestiku uurijalt Tallinnas avatava krematooriumi avamise puhul intervjuud põletusmatustest, nt selle eelistest. Tegelikult on matused mulle, nagu ilmselt paljudele teistelegi, ebameeldivaks jututeemaks. Vastasin küsijale, et ma ei oska selle poolt ega vastu midagi kosta, näiteks poja mängukoerale korraldasime põletusmatused, hamstrite puhul tundus aga loomulikum laibamatus. Seletasin lapsele, et lagunenenud mänguasjast saab ilus leek ja taevasse tõusev suits. Kindlasti oleks sobimatu olnud lapse lelu lihtsalt prügikasti visata. Hamstrid aga leidsid viimse puhkepaiga akna all kasvava kibuvitsapõõsa veeres, kusjuures nende muldasängitamine oli vägagi problemaatiline, sest väljas valitses pakane ja maapind külmunud. Pakkusin lastele välja ka prügikonteineri, kuhu viia pidulikult pakitud surnud hamster, kuid seda ei pidanud lapsed sobilikuks. Nii pidi loomakese põrmootama sulailmu sügavkülmikus. Seejuures tänitas eakas lapsehoidja: kuidas ometigi nii võib, miks te ei viska laibajätist prügikonteinerisse.

Kui lõpuks matused kätte jõudsid, sai kirstuks samblaga vooderdatud kaunis papist teepakk. Kadunule panime kaasa tükikese leiba, juustu, porgandit ja herkulaid. Ja mitte sellepärast, et vanasti varustati inimsurnuid toiduainetega hauataguse elu tarbeks,² vaid seepärast, et nii oli endal parem tunne. Et justnagu magaval loomakesel poleks millestki puudus. Teepakk sai veel kaunisse paberisse mähitud ja piduliku paelaga kinni seotud. Pakk oli lõppeks nii ilus, et lapsed unustasid matusemeeleolu ja läksid omavahel sellepärast tülli, kumb võib seda rohkem käes hoida.

Kahjuks on hiljem tulnud sama pidulikud matused korraldada veel ühele hamstrile ja meriseale. Merisiga tabas tundmatu tõbi. Loomaarst tegi talle igaks juhuks paar vitamiinisüsti, mis pidavat looma kindlapeale terveks tegema. Kui aga loodetud efekt jäi tulemata, soovitas ta süste jätkata paar kuud, kuna loomaarsti abikaasa olevat ka pärast kopsupõletikku kaks kuud süstimas käinud. Loobusime seepeale looma piinamisest. Nii häabus merisiga vaikselt oma koduses puuris abikaasa kõrval. Loomaarst käskis teise looma kohe eraldi panna, kuid me ei teinud ka seda. Terve loom nuuskis

haiget vaid hellalt ja soendas tema külge, ise haigestumata. Tänapäeva inimestele ei võimaldata enamasti luksust surra koduseinte vahel.

Samal ajal põdes ka naabrite merisiga. Naabrilapsed palusid vanemaid: viige minema see haige siga, me ei taha teda enam näha! Vanemad läksid kliinikusse mürgisüsti tegema, kuid see osutus nende arvates liiga kalliks. Mulle on teadmata, kas nad viskasid loomakese elusalt prügikasti või löid ta enne maha.

Tundub siiski, et sageli võib lein looma surma korral olla tõeliselt masendav.

ABIPELLUMINE

Meie hamstrid olid mõlemad emased, kuigi palusin looduskaupluse müüjalt erisoolisi, et loomad oleks vangipõlves lõbusam. Pärast nende surma jäi nagu kahetsus, et loomad ei saanudki emarõõme tunda, vaid pidid surema viljatute vanatüdrukutena. Kuulsin ka ühelt naabrilt, et tal oli samasugune tunne oma merisigade puhul. Meie, inimesed, kujundame oma loomade saatust, olles kas paremad või halvemad vangivalvurid.

Merisigu ostes soovisin jällegi eri soost loomi, seekord ka sain. Nüüd tundus, et loomade põhivajadused said puuritingimustes rahuldatud. Emasloomale oli peatähtis võimalikult palju ja hästi süüa, isaslooma põhiline huvi oli suunatud aga oma puurikaaslasele. Seejuures selgus, et merisigade käitumises oli mõndagi ühist inimestega. Isase lähenemiskatsetele vastas emane kõige toorema küünte ja hammastega tõrjumisega. Sedamaid, kui lootuse kaotanud isane jättis ta rahule, asus aga teine vargsi ja samm-sammult teda provotseerima, näktsedes lähemale hiilides just sama rohukõrt jne. Olin üllatunud, nähes, et naiselikult silmakirjalikuks peetud käitumine on bioloogiline. Või käituvad merisead hoopis sotsiaalselt? Leidsin kohe samasuguse käitumistaadiga naistele õigustuse: mis teha, kui loodus käsib. Rahvaluuleteadlane Mare Kõiva arvas aga vastupidi, et on kurb, kui mõned inimesed käituvad nagu merisead.

Niisiis kavandasin loomakestele monogaamse abielu. Kuid hiljem tuli ette ka mitmenaisepidamist.

SÜND

Erinevatel eluetappidel pikutasid merisead kas külg külje kõrval või puuri vastasotstes, kusjuures otsustajaks selles küsimuses oli emasloom. Kui tulevane ema oli juba nii suur, et kõhus mürgeldavaid poegi võisid inimesedki näha ja tunda, eelistas ta külitada paarilisele eriti lähedal.

Esimene sünniime juhtus 1996. aasta ülestõusmispühadel, kui koju jõudes leidsime, et puuri oli meie nägemata lisandunud imearmas karvakera, kelle lapsed nimetasid Kuldkellukeseks. Hiljem oleme paaril korral sattunud ka ise poegimist pealt nägema.

Õue peal olid meie lapsed pea ainsad, kes teadsid, "kust tulevad lapsed". Kuna naabrilapsed väitsid, et nemad ei sündinud oma ema kõhust, vaid neid toodi haiglast, siis andsin pojale ja tütrele nõu: öelge teistele, et merisiga tõi endale poja haiglast. Sest milleks õonestada teiste kasvatuse alustugesid, on ju minuga korduvalt pahandatud, et mu lapsed rääkivat teistele, et päkapikke pole olemas.

Merisiga on selline loom, kellel sünnitus käib imelihtsalt ja esteetiliselt. Ta on nagu loodud emaks. Esimesena ilmale tulnud poeg imeb emapiima, teist puhastab ema hoolikalt lakkudes lootekotist ja kolmas parasjagu sünnib. Ka rohkemate poegade korral jooksevad juba pool tundi pärast ilmaletulekut puhtad ja kuivad vastsündinud ringi ning paari tunni möödumisel näkitsevad emapiimale lisaks heina.

Huvitav on see, et merisea platsentad (igal pojale oma) on samasuguse kujuga kui inimestel, nn ketasplatsentad. (Platsenta on loote toitumis-, hingamis-, sisenõristus- ja erituselund, mis sisaldab muu hulgas rohkesti aktivaatoreid, vitamiine, hormoone jm). Tänapäeval haiglas inimene ei teagi, mida tema platsentaga tehakse, nt 1980. aastatel räägiti, et neid müüdi välismaale ülikallite hormoone sisaldavate näokreemide valmis-

tamiseks (Mikkor 2000). Merisiga on aga oma platsentade peremees ja sööb neist ühe või mitu ära, mis oletatavasti mõjub väga soodsalt sünnitusest taastumisele. Tänapäeval haiglas sünnitanud naised ei tea vahel üldse, mis lapse ilmaletulekuga kaasneb, nad ei ole sageli kuulnud isegi platsenta meditsiinilist ega rahvapäraseid nimetusi. Seevastu paljud maanaised, kui küsida platsenta kohta, viivad jutu lehma poegimisele, millest teatakse rohkem. Seejuures on täheldatud, et ka lehm püüab platsenta ära süüa, kuid inimesed takistavad seda. On juurdunud uskumus, et lehm jääb platsenta söömisest haigeks. Selles julgen küll kahelda, ega ometigi lehm ole rumalam kui perenaine. Kuid oletatavasti muudab rohkesti hormoone sisaldava platsenta söömine lehma piima pikemaks ajaks inimestele joogiks kõlbmatuks, mis aga ei tähenda, et see ei võiks vasikale just ülikasulik olla. Ersamordvalased mäletasid veel 1980. aastatel, et platsenta söömisega võis ravida viljatust. Rahvameditsiinis on üle maailma pruugitud platsentat nii toorelt, küpsetatult kui kuivatatult mitmete hädade ravimisel. Seda on söönud ka inimesed tänapäeva Euroopas.³

Merisead on äärmiselt hoolitsevad emad, ka puuritingimustes ei jäta nad oma poegi unarusse, pestes ja kasides neid hommikust õhtuni. Merisigade puhul on huvitav ka imetamine. 1–6 poja peale on loomal kaks pikka ja peenikest nisa, mistõttu suurema pesakonna puhul peavad pojad kannatlikult oma järke ootama. Seejuures kaklusi ei esine. Merisiga imetab oma poegi kuu aega, millele järgneb kiire ja karmivõitu võõrutamine. Võõrutamiseks kasutab loom küünte ja hammaste abi, kergelt näksates või küünistades aplalt lähenevaid poegi. Jällegi võib nentida, et ega inimesed ole paremad. Vanasti määriti rindasid võõrutamiseks sinepi, pipra või söega, põue pandi karvaseid asju, et last hirmutada, või anti talle lihtsalt vitsa.⁴

Lõpetuseks võib öelda, et loomi pidades ja neid jälgides saame mõndagi teada iseenda kohta ja mõneski asjas võivad nad meile koguni eeskujuks olla. Loomade matusekombestikku kavandame me paraku ise. Ja ilmselt see, kuidas me seda teeme, määrab suuresti ka meie laste suhtumise sellistesse nähtustesse tulevikus. Nähes, millise hellelusega suhtuvad mu poeg ja tütar poegade ootel paisunud meriseaemasse, tundub, et ka merisea emadus kujundab laste suhtumist. Tänapäeva lapsed pole sageli näinud järglaste toitmist emapiimaga, küll aga teavad esimese klassi lapsedki, et rindasid võib täita plastmassiga, ning koolipoisid arutavad omavahel, kas sukeldudes tõusevad täidetud rinnad vee peale või mitte.

JÄRELKAJAD MERISIGADE LOOLE

Minule ei olnud oluline mitte loo kirjutamine, vaid sellele järgnenud reaktsioonid. Kirjutis rippus virtuaalselt paaril konverentsipäeval netis. Sealsed vastukajad pole minuni jõudnud. Kuid andsin seda mitmetele tuttavatele ja kolleegidele lugeda. Mida nad siis arvasid? Ise oletasin, et loomakeste loos solvab mõningaid see, et hamstrid surid “viljatute vanatüdrukutena”. Aga vastupidi, just see, et muretsesin loomakeste abielulisuse pärast, tundus paljudele väga liigutav. Mulle sõbralikult kohvi välja tehes tõsteti esile just seda lõiku. Üks meeslugeja märkis siiski: ära arva, et su isamerisiga on õnnelik, looduses oleks tal terve kari emaseid!

Pahandas aga mitmeid päkapikuõpetuse naeruvääristamine. Tänapäeval arutletakse aeg-ajalt usuõpetuse vajalikkuse üle koolis. Tegelikult on usuõpetus algklassides päkapikuõpetuse näol üldine ja kohustuslik, sellest kõnelevad aabits, lugemikud ja töövihikud. Lapsed käivad klassiga päkapikumaal, kus jutustatakse nagu loodusõpetuse tunnis, kuidas päkapikud elavad. Ma võiksin tuttavate puhul uurida nende intiimelu, see poleks tabu ja mulle ei keeldutaks informatsiooni andmast. Päkapikuõpetus on seevastu pühimast pühim ja puutumatu ning mingil juhul ei võiks ma oma tuttavate ja naabrite lastelt uurida, mida nad täpselt usuvad. Üht-teist olen siiski kuulnud, ja nuta või naera! Ühele “uskmatule” lapsele tehti teises klassis kaasõpilaste ees häbi, öeldes, et ainult halbadel lastel ei käi päkapikud.

Mõnd inimest pahandas jälle, et hoidsin surnud hamstrit sügavkülmikus. “Kindlasti olid sul seal veel kotletid!” tänitati. Ei, kotlette mul küll külmkapis polnud, aga vaata järele, sul endal on seal võibolla terve verine seapea või -jalad, sõnaga tükeldatud laip. Hamstrike oli puhta karvakasukaga ja ilusasti pakitud. Tõrvandi kaupluses on lihaletis seapead ja muu lihakraam, sealsamas lihaleti kohal küpsised ja pirukad. See ei riiva kedagi.

Lisaks uurisin, kuidas suhtutakse platsenta söömisesse inimeste puhul. Seda peetakse täielikuks perverssuseks. Samas on näiteks abort tänini tavalisem meditsiiniline rutiin kui hamba väljatõmbamine.

Kommentaaridest selgub, kui võrd kultuur määrab ära, mida peetakse normaalseks, mida mitte. Hamstrikesed sügavkülmikus ja platsenta söömine on loomuvastane, seapea maiustusteletis ja abort aga tavalised nähtused.

Artikkel ajakirjast Mäetagused nr 15

Kirjandus

- Mikkor, Marika 1994. Kaukaasia eestlaste surmakujutelmadest. *Akadeemia* 6, lk 1234–1267; 7, lk 1481–1496.
- Mikkor, Marika 1994a. Surmaga seotud tavadest ersamordva külades Sabajevo ja Povodimovos. *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XL*. Tartu, lk 153–189.
- Mikkor, Marika 1995. Soikkola isurite matusetavad. *Akadeemia* 9, lk 1889–1927.
- Mikkor, M. 1997. Funeral Customs of Caucasian Estonians. *Folklore. Electronic Journal of Folklore. Printed version* 5, lk 47–96. (<http://haldjas.folklore.ee/folklore/vol5/mikko.htm>).
- Mikkor, Marika 1998. Ersade sünnikombestikust Sabajevo ja Povodimovo külas. *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XLII*. Tartu, lk 53–78.
- Mikkor, Marika 1999. Sünni- ja matusekombestiku uurimisest linnas. (About the Study of Birth and Funeral Customs in Towns). *Maa ja linn*. (Eesti Rahva Muuseumi 40. konverents. Teesid). Tartu, lk 18–24.
- Mikkor, Marika 1999a. Sünnijärgse ajaga seotud toimingutest Kaukaasia eestlastel. *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XLIII*. Tartu, lk 133–170.
- Mikkor, Marika 1999b. On the Customs related to death in the Erza-Mordvin Villages of Sabajevo and Povodimovo. *Folklore. Elektronic Journal of Folklore. Printed version* 12, lk 88–126 (<http://haldjas.folklore.ee/folklore/vol12/death.htm>).
- Mikkor, Marika 2000. On the Erza-Mordvinian Birth Customs in Sabajevo and Povodimovo Villages. *Folklore. Elektronic Journal of Folklore* 13. Tartu, lk 111–133 (<http://haldjas.folklore.ee/folklore/vol13/birth.htm>).
- Mikkor, Marika 2000a. About the Study of Birth Customs in Towns and in the country. *Pro Ethnologia* 9. Publications of Estonian National Museum. Tartu, lk 21–48.
- Mikkor, Marika 2000b. Sünnikombestikust linnas ja maal. *Akadeemia* 4, lk 806–847; 5, lk 1017–1044.

Kommentaariid

1. Sünni ja surma muutumisest meditsiinilisteks nähtusteks vt Mikkor 1999, 2000a ja 2000b
2. Hauapanustest inimestel vt Mikkor 1994: 1482–1485; 1994a: 170–171; 1995: 1906–1908; 1997: 68–70; 1999b: 107–108.
3. Platsenta kasutamisest rahvameditsiinis vt Mikkor 1998: 57–58; 2000: 117–118; 2000a: 32–33; 2000b: 843–846.
4. Võõrutamiskommetest inimestel vt Mikkor 1999a: 154–155.

Loomad inimese meeles ja rahvaluule keeles

Henni Ilomäki

MILLEL PÕHINEB INIMESE SUHTUMINE LOOMADESSE?

Taksonoomia (loomasüsteemaatika) uurijate meelest pole kognitiivse piiritlemise kriteeriumiks intellektuaalsete vajaduste rahuldamine, sest vaatlusalune protsess on teadvustamata (Berlin 1992: 8). Kas loomade liigitamine on siis kultuurikontekstist sõltumatu? Loomatemaatika kohtame soome rahvaluules ja loomad kuuluvad ka tänapäeva argiellu. Kas nüüdisinimese arvamus neist erineb varasemate põlvkondade suhtumisest?

Suulises pärimuses ei leidu järjekindlat loomade süstemaatilist liigitust. Klassifikatsiooni järgi võib näha *Kalevala* 14. runos Väinämöise mäng:

*Ei olnud metsassa elavat,
jalal neljal jooksjada [- - -].
Mis oli ilma lindusid;
kahel tiival keerlejaida [- - -],
ei olnud alla ka meressa
soomuskuues kulgejada,
kalaparveda kenada,
kes ei tulnud kuulamaie [- - -].*

Kuigi jaotus järgib tänapäeva bioloogia liigitust, ei ole relevantne pidada seda pärimuse kognitiivse piiritlemise seisukohalt keskseks.

Loitsudega on reguleeritud inimelu argipäevi ja pöördepunkte, ainelist ja vaimset heaolu ning inimestevahelisi suhteid. Näiteks loitsimist alustavate sõnadega määratleti sotsiaalseid suhteid, arstimissõnadega hoiti tervist, jahindus- ja karjandusloitsudega tagati elatis. Vaatlen teoses *Suomen Kansan Vanhat Runot* avaldatud loitsudes sisalduvaid loomanimetusi inimeste ja loomade suhete indikaatoritena. [Runonäited on sageli nende sõnavara murdelisus, arhailisuse ja spetsiaalselt eufoonilistel eesmärkidel loodud sõnade tõttu tõlgitud poolikult ja/või ebatäpselt – Kristi Salve]. Teave tänapäevasest suhtumisest pärineb teaduskirjandusest ja loomaharrastajatele mõeldud ajakirjandusväljaannetest. Lisaks olen kasutanud 1995. aasta kevade ajalehtede uudiste-ainestikku.

LOITSUDE OSA KÜTTIMISEL

Varases kütikultuuris tegutses jahipidaja üksinda ja kohtas saaklooma kui indiviidi. Jahipidaja ja uluki suhe oli isiklik ja põhines vastastikusel austusel. Oletati, et loom annab end saagiks vabatahtlikult (Ilomäki 1986). Erinevalt peremehele allutatud koduloomast säilitas metsloom iseseisvuse kuni surmani. Loomad kuulusid metsa, inimese kontrolli alt väljapoole jäävasse maailma. Saaklooma kohtamise eeldus oli, et saak leitakse füüsilise pingutuse abil (nt Jochelson 1926) või tema teatavasse kohta meelitamisega (Fardon 1990: 194). Loitsud kujutavadki lisaks saakloomale ka ideaalset jahimaastikku. Oluline oli ju suhtlemine metsaga ja selle õnnestumise üheks eelduseks õige kõnetamine (Ilomäki 1986).

Jahindusloitsudes on saaklooma nimetuseks *juoni* (vigur), *metsän vilja* (metsavili), *jalan neljän juokseva, viijen vinttoileva* (neljal jalal jooksev, viiel veerlev), *rannan kiertäjä* (rannal ringleja), *someron sorottaja* (sõmerasõtkuja) või *rahakarva* (rahakarva), *villakuontalo* (villakoonal), *karvapalli* (karvapall), *kultaturkki* (kuldkasukas) või *veronahka* (maksunahk): *piispan pitkiä hihoja, valta miehen vaattehia, herroihin hetulehia, kantajia kuulun koiven* (piiskopile pikad käised, võimumehele rõivad selga, mõisahärrale hilbud ümber, kuulsale kandjale koivad).

Saaklooma kriteeriumiks on liikumine, jooksmine või karvkate. Liikumisviisi on kasutatud kirjeldavate elementidena püünisesõnades:

*Yhen paan siivin kiitävälle,
toisen jalon juokseville,
kolmannen maassa mataville
(ühe panen tiibadel kihutavale,
teise jalgadel jooksvaile,
kolmanda maas roomajaile).*

Täpsustades saagilootusena linde, saab kriteeriumiks sulekate: suletopp (*höyhentuppelo*), sinitiivaline (*sinisiippana*). Lindude kohta leidub ka liike märkivaid termineid. Samuti võidakse neljajalgseid saakloomi kõnetada denotatiivsete lind-nimedega. [Ka vanemas eesti keeles oli lind-sõnal tähendus metsloom: *linnunahkne kasukas* võis olla rebase vm karuslooma nahast; uuemas rahvalaulus nimetab jänes ennast *vaeseks linnuks* jne – Kristi Salve.] Karusloomana jahitava orava eufemismid on meelitavad: *oravainen, oikiainen* (oravake, õigeke), *metsän valkea vasikka* (valge metsavasikas), *kävyn syöjä kannervöini* (käbinärija), *metsän kissa kirmijäinen* (kiirustaja metsakiisu), *puun kuningas* (puukuningas), *metsän kukka* (metsaõieke). Jänest ei jahitud naha pärast; talle pandi samuti nagu lindudele püüniseid, millesse teda loitsiti pejoratiivseid nimesid kasutades: *jänis jäppä, juppaniska* (jänes kõverkael), *vinttura, pyöräsilmä* (kõõrsilm), *hiien kanttura* (põrgu?).

Loomade kõnetlustena kasutatakse niisiis üheaegselt neutraalseid üldtermineid ja liigitusele viitavaid nimetusi. Viimased ei ole tavaliselt denotatiivsed, vaid ümberütlemised, millel on ilustav või pejoratiivne tundevarjund. Denotatiivsed nimetused võivad osutada teisele loomale (*koer, vasikas, metsautt*). Taksonoomiline komponent ei ole seotud liigiliste omadustega, vaid jahipidaja huvide ehk loodetava saagiga. Nimetused iseloomustavad niihästi looma kui ka küti suhtumist temasse. Saaklooma tapmine oli looma ja inimese tutvusega põhimõttelises vastuolus (Serpell 1986: 140–142). Seetõttu eeldas illusioon lepingul põhinevast surmast ritualiseerimist (Jochelson 1975: 146–147) ja mõjutas sõnavalikut.

LOOMAD MÜÜTILISE MÄÄRATLEMISE VAHENDINA

Arstimissõnad algavad sageli väe äratamise värssidega, milles loitsija piiritleb oma mõju ja kasutatavaid vahendeid, osutades mh loomadele :

*mull on kourat kontiolta,
veren juojalta vekarat,
linnulta lihan pitimet,
havukalta haarottimet.
A mie olen suuri susi,
muut riuvukse revokse.
(Kämbblad sain ma metsaotilt,
verejoojalt jätkud,
linnult lihapihid,
haukalt harud.
Mina olen ise suuri susi,
teised kõik räbalad rebased.)*

Diagnoosides haigusi ja osutudes ise tõvest tugevamaks sundis loitsija selle patsiendist lahkuma. Paljud loomad on sellega seoses esindatud nii tõve transportijate kui ka paigana, kuhu haigus tõrjutakse:

*Hauki sun syvälle viepi,
lohi luovolle vetäpi.
(Haug sind viib sügavale,
lõhe veab karile.)*

*Kissa kirjava veab,
kukko musta kiijättävi.
(Kirju kiisu vedagu,
must kukk kihutagu.)*

*Hirven paksuhun lihahan
petran paksun palliohon
(Pödra paksusse lihasse,
paksu põhjapödra vahelihasse.)*

Koer võib olla nii saadetud tõve tooja kui ka loitsija abimees, *kylän kirojen syöjä* (küla needuste õgija). Tõbi võidakse siirata või selle päritolu lokaliseerida looma sigimise ja surmaga seotud kohta:

*Mis on korppi koinattuna,
musta lintu muokattuna.
(Kus on kaaren koinitud,
musta lindu haritud.)*

*Siell on hirvet hirsipuussa,
oksissa metsän otukset.
(Seal on põdrad võllapuus,
oksades metsaasukad.)*

Väljendid viitavad kujutelmale šamaani abiloomadest ja nende müütilisele tõlgendamisele (Siikala 1992: 187–189, 199). Ühe omaduse tõstmine keskseks jooneks saab kontekstis tunderõhku juurde ja tõlgendus põhineb anomaalial. Jahindusloitsudes on eufemismide kasutamine ettevaatusabinõu, arstimisloitsudes kaasneb kiskjate nimelise mainimisega nende oma võimu alla saamise probleem või on see sihilik taburikkumine.

Niisiis määrab kontekst loitsija suhtumise loomasse: saaklooma austav kõnetamine vastandub looma alandavale sõimamisele arstimisloitsudes. Lüürikas saavad eufemismid teistsuguse tähenduse:

*kanna korppi huoliani,
musta lintu murhettani
(kaaren, kannu minu hoolt,
musta lindu, minu muret)*

on manamise vaoshoitud variant. Loitsude sõnavalik põhineb jahipidamise eesmärgil lausunud sõna eeldataval jõul.

TÄNAPÄEVA INIMESE LOOMAKÄSITUSEST

Loom määratletakse sageli inimese negatsioonina (Ingold 1988: 3–6). Inimene kuulub kultuuri, loom loodusesse – kas täielikult või osaliselt, nagu näiteks koduloomad. Inimene ei valitse metsloomi, kuigi loitsude abil püüti seda teha. Tänapäeva inimesel on alusteadmiseks bioloogiline klassifikatsioon, kuigi tegelikkuses ei ole olemas üldtunnustatud seisukohta; suhtumist tuleb teisiti iseloomustada.

Mõne suhtumiskriteeriumi määrab kasu, mille inimene loomast saab. Inimene on alati tahtnud loomi kasutada. Kõige mitmekülgsem on rändkarjakasvataja ja tema loomade vaheline kasusuhe (Digard 1990: 75). Mida lähemale tänapäevale ja koduloomapidamise majanduslikele eesmärkidele tulla, seda kesksemaks teguriks see tõuseb. Isiklikud suhted ei ole enam võimalikud. Suhete keskne element on siiski see, et inimene põhjustab looma surma. Kõige tavalisem tapmispõhjus on toidu saamine. Kütikultuuris võidi surma tõlgitseda lepingul põhinevana, kuid kodulooma surm on ainuüksi inimese otsustada, lähtealuseks viimase erilisus ja hierarhiline üleolek (Ingold 1994: 16; Serpell & Paul 1994: 132). Karjakasvataja “süüdiolok” on kütiga võrreldes mitmekordne: pikaage suhte hoolitsussuhte lõpuks ta tapab looma, kes on majandusliku kasu

tooja, mitte indiviid (Serpell 1986: 5, 48–54, 151; Clutton-Brock 1994: 31). Loomakasvatustooted ei seostu tänapäevase tarbija teadvuses loomadega, kellest neid saadakse (vrd Singer 1991: 100–101).

Üheski kultuuris ei kasuta inimene toiduks kõiki loomi: traavlite, tsirkusloomade ja lemmikloomade söömist peetakse tõenäoliselt mõeldamatuks. Viimatinimetatuga kaasneb terve tööstusvaldkond: Inglismaal kulutatakse aastas miljard naela nende toitmiseks. Suhteid lemmikloomadega on nimetatud inimestevaheliste puudulike suhete korvamiseks. Kas inimene on üldse suhetes loomadega omakasupüüdmatu, kas on seda vähemalt vaalakaitsjad? Toitumispiiranguid on selgitatud erinevalt. Tänapäeval viitavad taimetoitlased sageli lihatoodete ökoloogilisele kurnavusele või intensiivloomakasvatuses loomadele põhjustatavatele kannatustele (Singer 1991: 151–176). Enam ei palu inimene toitu ega arutle hoopiski enda ja jahilooma suhte üle. Tähelepanu on pööratud pigem jahi rituaalsele poolele või võimalusele viibida looduses. Liha hankimist küttimise abil peetakse “loomaõiguste” vaatevinklist esteetiliselt talutavamaks lahenduseks kui intensiivloomakasvatust (Tengvall 1992: 25). Sama kehtib harrastus- ja tööstusliku kalapüügi vastandamise puhul.

Suhtumist loomadesse saab vaadelda ka sellega kaasnevate tunnete alusel. Karjakasvatajakadki “hoolivad” loomadest, kuigi valitsemine on suhete põhijoon. Lemmikloomi peetakse tunde pärast ja nende tunded oletatakse rahuldatuks. Erinevalt jahiloomadest ei anna lemmikloomad kasu, nende ärasöömine pole mõeldav. Põhjuseks on ilmselt nende seisund inimühiskonnas: nad elavad koos inimesega, neil on nimi ja lisaks võidakse neile omistada ka moraalseid väärtusi ja omadusi (Patoluoto 1989: 107–108). Ilmne tähtsus on lemmikloomi ja inimese omavahelisel suhtel, mis laseb viimasel ennast vajalikuna tunda (Serpell 1986: 19–33). Lemmikloomapidamist toetab laialdane tööstus ja vilgas kirjastamistegevus. Internetis on jututoad nii lemmikloomapidajatele kui lindudest ja liblikatest huvitatutele. Näiteks ilmub nii jahi- kui ka kalameestele harrastusteemalisi ajakirju ning igal aastal antakse välja erialaseid käsiraamatuid relvaõpikutest kokaraamatuteni ning kalapüügil kasutatavate liblikaid meenutavate ahvatiste valmistamise juhenditeni.

Inimese ja looma suhe omandab erinevaid vorme ka tuttavuse/tundmatuse alusel. Tänapäeva inimese elutegelikkusse võivad erinevail põhjustel kuuluda tsirkustesse, loomaaedadesse ja -parkidesse koondatud metsloomad ning laboratooriumide katseloomad, tuvid ja parasiidid. Isiklik suhe areneb taltsutatud loomade ja nende hooldaja vahel samal viisil nagu lemmikloomade ja nende pidajate vahel. Ornitoloogi kiindumusobjektid püsivad kaugetena: lindude vaatlus ja loendamine ei eelda nendega kohtumist. Jahiriietus, kalastaja kunstiliblikad, binokkel on suhetes loomadega kesksel kohal. Linnaelaniku suhe loodusega asjastub vältimatult (Ahonen 1987: 400), elavaid loomi võidakse kogeda isegi hirmuäratavateks (Midgley 1988: 37).

Lemmikloomade antropomorfseid tunnuseid ja mitteverbaalse kommunikatsiooni võimalust peetakse nende kõige köitvamateks omadusteks (Serpell 1986: 61–67, 100–133). Inimese kombel tegutsevad loomad saavad uue rolli koomiksites ja joonisfilmides. Antropomorfiseeritud loomad ei säilita algseid loomalikke omadusi, kui nad marginaliseeritakse meelelahutuslikesse rollidesse (Coy 1988; Tapper 1988: 56). Äärmuslikel juhtudel on reaalsed loomad kujutuslikega võrreldes anomaalsed; linnalapsele võib Disneylandi fantaasiaühiskonna liikmeks olev part olla tuttavam kui samanimeline kodulind. Tõsi küll, sel viisil võidakse kanaliseerida ka positiivset ideoloogilist informatsiooni (Tambiah 1969: 457).

SUHTED JA KLASSID

Nii loitsutekstides kui tänapäevases Soome aineses põhineb loomade käsitlemine inimese kultuuriliste kontekstide loodud tõlgendustel. Jahindusloitsude loomakujud lasevad ennast määratleda küti ootuste kohaselt. Nad on majandusliku tootmise ühikud,

nagu ka kirgede möllu põhjustanud intensiivloomakasvatuse valdkonda kuuluvad loomad. Harrastustega assotsieeruvad loomad seevastu nõuavad kulutusi (Serpell 1986: 11–122), kuid toodavad meelehead.

Seisukohtade erinevused tulenevad mitmesugustest taustadest. Staatuse probleemilgi on oma osa – nii on see ju ka sõnamaagiat viljeleva ravitseja puhul. Kultuur on inimrühmiti segmenteerunud ning erinevad ringkonnad ei tunne üksteise tegelikkust. Jahindusloitsud olid meeste pärimus, jahipidamine ja kalapüük on endiselt meeste harrastused, samas kui lemmikloomi peetakse sageli lastega peredes. Vaid osa tänapäeva inimese loomi puudutavatest teadmistest on empiiriline: akvaariumipidajate terminoloogia ei laiene ratsutajatele ega rebasekasvatajatele. Loomamõisted ei nõua etnobioloogilist klassifikatsiooni, vaid selguvad kultuuriliste tähenduste põhjal. Nii pärimuses kui tänapäevases mõtlemises on neid nii rühmasiseseid kui ka üleüldisi ja need eristavad pigem suhtumisi kui loomi. Nimetused kirjeldavad nii looma kui ka inimese suhet temasse.

Tõlkinud Kristi Salve

Kasutatud kirjandus

- Ahonen, Pirkko-Liisa 1987. Metsä elämäntavassa. – Aarne Reunala & Pekka Virtanen (eds.). *Metsä suomalaisten elämässä. The forest as a Finnish cultural entity.* (Silva Fennica 12: 4.)
- Berlin Brent 1992. *Ethnobiological classification. Principles of categorization of plants and animals in traditional societies.* Princeton.
- Clutton-Brock Juliet 1994. The unnatural world: Behavioral aspects of humans and animals in the process of domestication. – Audrey Manning and James Serpell (eds.). *Animals and human society. Changing perspectives.* London & New York.
- Coy, Jeannie 1988. Animals' attitudes to people. – Tim Ingold (ed.). *What is an animal?* London.
- Digard, Jean-Pierre 1990. *L'homme et les animaux domestiques.* Fayard.
- Fardon, Richard 1990. *Between god, the dead and the wild. Chamba interpretation of the ritual and religion.* Edinburgh.
- Ilomäki, Henni 1986. *Eläinten nimittämien ja luontosuhde. Petojen roolit pohjois- ja rajakarjalaisissa kalevalamittaisissa runoissa.* Helsingin yliopisto, lis. työ.
- Ingold, Tim 1988. The animal in the study of humanity. – Tim Ingold (ed.). *What is an animal?* London.
- Ingold, Tim 1994. From trust to domination: An alternative history of human-animal relations. – Audrey Manning and James Serpell (eds.). *Animals and human society. Changing perspectives.* London & New York.
- Jochelson, Valdemar 1975. *The Yukaghir and the yukaghirized Tungus.* (The Jesup North Pacific Expedition. Franz Boas (ed.). *Memoir of the American Museum of Natural History* 9)
- Midgley, Mary 1988. Beasts, brutes and monsters. – Tim Ingold (ed.). *What is an animal?* London.
- Patoluoto, Ilkka 1989. Hyöty, rakkaus ja sivistys suhteinamme eläimiin. *Eläin ihmisten maailmassa.* Helsinki.
- Serpell, James 1986. *In the company of animals. A study of human-animal relationships.* Oxford.
- Serpell, James & Paul, Elizabeth 1994. Pets and the development of positive attitudes to animals. – *Animals and human society. Changing perspectives.* Audrey Manning and James Serpell eds.). London & New York.
- Siikala, Anna-Leena 1992. *Suomalainen samanismi. Mielikuvien historiaa.* Helsinki (SKST 565).

- Singer, Peter 1991. *Oikeutta eläimille*. Suom. ja Suomea koskevin tiedoin täyd. Helena Tengvall. Porvoo-Helsinki-Juva.
- Suomen kansan vanhat runot*. Helsinki (SKST 151).
- Tambiah, S. J. 1969. Animals are good to think and good to prohibit. *Ethnology* 8.
- Tapper, Richard 1988. Animality, humanity, morality, society. – *What is an animal?* Tim Ingold (ed.). London.
- Tengvall, Helena 1993. *Eläinten puolesta. Eläinten ystävän käsikirja*. Helsinki.